

A zsványok és a zsvány nyelv a büntetőperes iratokban

KIS TAMÁS

1. A magyar nyelvészetben több mint száz éve vissza-visszatérő érdeklődés kíséri a magyar zsvány nyelv 18. századi szójegyzékeit. A magyar tolvajnyelvnek ezekről a legkorábbi hiteles emlékeiről napjainkra már megnyugtató mennyiségű tudást sikerült felhalmozni (lásd pl. Kis 2021b). Ugyanakkor jóval kisebb figyelem övezi azokat az adatokat, amiket a szójegyzékeket tartalmazó közel 250 éves iratsomók rejtnek. Mostani írásomban ezekből az 1775–1782 között keletkezett forrásokból vett idézetek segítségével szeretném bemutatni, hogy mi mindent tudhatunk meg a szójegyzékek keresése során mintegy „melléktermékként” átnézett levéltári iratokból¹ a 18. század utolsó harmadának vásári tolvajairól (vagy ahogy magukat nevezték: a *zsvány*-okról) és nyelvükről, saját elnevezésükkel a *nyalavinyelv*-ről.

2. A Miskolcon, Egerben és Bősörményben 1775 táján keletkezett, majd 1782-ben a helytartótanács egy körlevelének köszönhetően országosan ismertté vált zsványnyelvi szójegyzékek (Kis 2020a, 2020b, 2021b) kivétel nélkül (vö. Kis 2020a: 278) törvényszéki büntető eljárások során, lopás miatt elfogott, majd különféle súlyú ítéletekkel sújtott vásári tolvajok kikérdezésével keletkeztek. Annak oka, hogy közöttük — szemben más bűnözőkkel (ló- és marhatolvajokkal, pincefeltörőkkel, betörőkkel stb.) — kialakult egy általuk használt, rájuk jellemző tolvaj nyelv, az volt, hogy a vásári tolvajok a tisztességes társadalomtól többé-kevésbé elkülönülő, viszonylag összetartó, nagyobb csoportokba szerveződtek.

2.1. A vásári tolvajlás sikeres végrehajtásához legalább két, de akár három-négy személy együttműködésére volt szükség, ezért a zsványok már a vásárokbakba menet, de legkésőbb a vásárokbakban (zsványnyelven: a *kuksi*-kban) kisebb-nagyobb csoportokba álltak össze. Az 1775. évi egri Mihály napi vásárba induló Kovács János (később az Egri szójegyzékek legfőbb „adatközlője”) például a következő társaságról számolt be vallomásában: „Mentem Ketskémre a’ zöld

¹ Az itt közreadandó adatoknak egy részét „18. századi zsványnyelvi emlékeink kronológiája és lokalizációja két idén fellelt szójegyzék apropóján” című, 2020-ban rögzített online előadásomban már bemutattam (<https://videotorium.hu/hu/recordings/37508>), és idéztem belőlük a Bősörményi zsványnyelvi szójegyzékeket áttekintő írásomban is (Kis 2020b, elsősorban: 193–196).

vásárra Gyóni vendég fogadóig egyedül magam: Itt értem *Zsivány Tisz[ar]tot*, *Kajzer* Joskát, Laudánt Pistat az után Fől-Deáki vendég fogadób[an] utul értt Tizenhusz Palkó *Dorkájával*,² *Tisz[ar]tónak felesége*, *Kajzernek Szofkája* [’caf-kája’] *Kopasz* Ilus: *Kis Eva*, *Vásári Czérna*, *Fekete Susi*, *Lófejű Eörse*, *Bantsal Panni*, *Taknyas Éva*, *Zsivány Kurva Asz[sz]onyok*”.³ Egy-egy jelentősebb vásárban a zshiványok nagyobb számban is feltűnhettek, például egyik alkalommal az előbb említett Kovács Jánosnak Panni Dorka nevű szeretője azt mondta, hogy „lesznek most az vásáron Ketskeméten 20. 30. vagy több Zsivá[nyo]k is”.⁴ Hasonló számról beszélt Cséplő Sára is: „tudnék Debreczenben mutatni, Hétí vásároknak is eleget [ti. tolvajokat]. fő képpen Debreczeni Aszszonyokat csak fogdosná valaki, Utánnam húszat harminczatis személlyekben mind esmérem, de a neve nem jut eszembe”.⁵

Ezek a lopásra összeálló szövetségek jobbára kocsmákban vagy tömlöcökben létrejött ismeretségeken alapultak: „Mentem Panni Dorkával Kurvám[m]jal az Invalida Korcsmáb[an], hová jöttek Vörös Adám, Görög gyermek, Görbe Miska, Kassai Menyetske, Zsidó Asz[sz]ony, és ennek Czinkosa Bene Pista, Jáger Bittang Mátyás /:kik midnyájon egy időb[en] szabadultunk a’ város lyukábul:/ és azok is miny[ny]áján *Zsiványok* az után pedig Veszprémből jött *kuksi-bul* oda Veszprémi, vagy is Somogyi István”.⁶

2.2. A kocsmák, csárdák nemcsak mulató- és találkozóhelyei voltak a zshiványoknak, de gyakran a bandák egyféle központjaként és búvóhelyekként is működtek, ahol „lappangtatták”⁷ őket. Debrecen és Hajdúböszörmény között a zeleméri Mélyvölgyi csapszék például a Czagány-féle banda székhelye volt, amiről a kihallgatást vezető hatósági személy így beszélt a csapláros feleségének: „Az ti Csapszéketek Kurváknak és Tolvajok[na]k Barlangja”.⁸ A csapláro-

² Az idézetekben a zshiványnyelvi szavakat jelző dőlt betűs kiemelések tőlem, a későbbiekben látható aláhúzások és áthúzások az idézett eredetiktől származnak.

³ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratcsomó. — Ennek az iratnak egy másolata megtalálható Budapest Főváros Levéltárában (jelzete: BFL IV. 1223. e., 13. doboz, 1552. iratcsomó). A két példány között pusztán apró különbségek vannak. Az iratból készült egy terjedelmes összefoglalás is, aminek másolatát a kecskeméti levéltárban őrzik (MNL BKML XV. 22., 1. kötet, 146–153. oldal, bővebben: *Kis* 2021b: 128–135). Itt és írásom további részeiben az eredetibbnek tekinthető egri példányra hivatkozom.

⁴ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratcsomó.

⁵ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 44r–44v oldal. — Ennek az iratcsomónak egy másolata megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (jelzete: MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.). A két példány között pusztán apró különbségek vannak. Itt és a továbbiakban az eredetibb hajdúböszörményi példányra hivatkozom.

⁶ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratcsomó.

⁷ „Nevezz még több Tolvajokat, kiket lappangtattál? — Nem lappangtattam egyet is soha.” (MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 34r oldal.)

⁸ MNL SzSzBML IV. 9. cc., 64. doboz, Fasc. 8., № 79.

sok orgazdaként is kapcsolódtak a vásári tolvajok társaságához. A mélyvölgyi korcsmárosokról Czagány András így vallott: „Ezenn a’ Részenn Or Gazdáim voltak mind nékem, mind a’ több *Zsivány* Tolvajoknak, a’ Mély Völgyön elsőben Iszay nevezetű Csapláros, a ki most a’ Debreczeni T.[ekintetes] Pater Piaristák majorjában, a’ Zeleméri Pusztán lakik, ennek a *Zsiványok* mindenféle Portekákat hortak (...), de nem is tudnám elől számlálni, mennyit hordottak kezében a’ *Zsiványok*, mert egyszer hús *Zsivány* is vólt nála (...) egy szóval e’ legelső és leg nagyobb Or Gazdája vólt a’ *Zsiványoknak*; Második vólt az a’ Mély Völgyi Korcsomáros, Nagy András névű. a’ kit fel akasztottak, azzal a’ Feleségével, a’ ki tegnap itt a’ Törvényszék előtt velem vólt ennél nagyobb Or Gazda egy Sincs, ehez is mindent hordottak a’ *Siványok*”.⁹

Kovács János vallomásából egy másik kocsmárosról tudjuk meg, hogy orgazda (zsiványnyelven *komnyik*) volt: [a ládát] „azok föl hasogatták, és sákra [zsákra] osztván el vittük az *Komnyikhoz* Dudás Jóskához ki az Harczi vendég fogadó[an] Korcsmáros volt”.¹⁰

2.3. Az egy-egy vásárban együtt lopó tolvajcsoportok összetétele változhatott (például ha egy bevált, összeszokott társ letartóztatás, betegség, részegség vagy bármilyen egyéb ok miatt nem tudott részt venni a lopásban), és az sem lehetett ritka, hogy alkalmilag álljanak össze egy-egy bűncselekmény elkövetésére az összetalálkozó tolvajok, azonban ezek az újabb szövetségek is többnyire korábbi ismeretségeken alapultak, azaz a zsiványok között meglévő lazább vagy szorosabb kapcsolatok révén létrejött társas hálózatról, végeredményben (részben formálisan) szervezett bandákról is beszélhetünk.

Ezek a zsiványnyelv kialakulásának ideális terepet nyújtó, aránylag zárt, intenzív beszédkapcsolatot fenntartó, szociológiai értelemben is csoportnak tekinthető közösségek (vö. KIS 1997: 271) ugyan már nem a középkorból ismert, kötelező tagsággal és korlátozott jogi autonómiával rendelkező, pontos normakodifikációval szabályozott tolvajcéhek voltak (vö. KOVÁCS–SZTRÉS 1994: 11–12), hanem inkább az archaikus tolvajtársadalmat felváltó modern alvilág, amely már nem önálló, a „rendes” társadalom alatti, melletti társadalomként működött, hanem egyfajta üzleti ágazatként, a piac elemeként alkalmazta a bűncselekményeket, és részben a piacon árulta azokat (SZILÁGYI 1989: 227), azonban így is közös értékrenddel, belső hierarchiával, szabályokkal rendelkező közösségek voltak, miként a Hajdúkerület törvényszéke 1782-ben a helytartónácshoz küldött felterjesztésében megállapítja róluk: tolvajok veszélyes társasága (perniciosa hæc Furum Societas),¹¹ vagy mint az I-1. Egri szójegyzék borító-

⁹ MNL HBML IV. A. 1018. d., 2. doboz. Vö. még „Ezen Reszegi Jánosnak az Attya öregeb-bik Reszegi András olyan *Zsiványoknak* fő orv Gazdája mind feleségestől együtt hogy itten körül belől ennél nagyobb nintsen” (MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 42r oldal).

¹⁰ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó.

¹¹ MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.

ján olvashatjuk: egy társaságba és hatalmas bandába szerveződött jó néhány tolvaj (furum Complurium in una societate et ingenti banda constitutor[um]).¹² Mindennek fényében természetes, hogy a kihallgatások során rendre előkerültek a vásári tolvajok bandáinak kiterjedését és szervezettségét firtató kérdések.

Úgy tűnik, a bandába szerveződés terén jelentős különbségek voltak a különböző vásáritolvaj-csoportok között. A Debrecen környéki zsványok¹³ inkább egy laza kapcsolódású hálózatot alkottak, amelyben voltak ugyan valamiféle bűnöző múltjukból eredő tekintéllyel bíró főkolomposok (az 1776-ban halálra ítélt Czagány András vagy az 1782-ben a törvényszék elé került Reszegi János), de formális, előre rögzített szabályokon, beavatáson, eskütételen alapuló szervezettségre utaló adatok nem maradtak fenn róluk. A vallomásokból és a bírák kérdéseiből inkább csak bűnelkövetésük földrajzi kiterjedtségére és a zsványok jelentős számára következtethetünk: „Mennyiből áll az a Reszegi Zsvány Companiája? (...) Tsak emlékezzél reá, a többekre is, mert azt mondják hogy az az ő Companiája Tokajtul ~~tar~~ fogva a Dunáig tart?”¹⁴ E tény, hogy egy-egy bandába meglehetősen sokan tartoztak, Czagány András is megerősítette, amikor így nyilatkozott a zsványok számáról: „Ha Böszörménytől fogva Nánásig csinálnának az Akasztó fát, még sem férne reá, ha mind fel aggatnák”.¹⁵

A hajdúsági vásári tolvajokkal szemben jóval szervezettebbnek tűnik a Kovács János 1775–1776-os vallomásaiból kirajzolódó, kisebb helyi bandákra tagolódo társaság.¹⁶ Kovács állítása szerint a zsványok lakóhelyük alapján szerveződtek, és e városokról „nevezik magokat Compagnisták[na]k, ugymint Győri, Komáromi, Fejervari Compagnia”.¹⁷ E kisebb vásáritolvaj-csoportok egy nagyobb bandához tartoztak, amelynek vezére és alvezérei, sőt szabályos tolvajiskolája is volt. Kovács János vallomása szerint „Az Leg föllebb való Zsványt (...) Lakatosnak nevezik (...) ritkán zsvánkodik maga hanem ő hozzá hordják a' zsvánáságot, s' minden lopott jószágok[na]k fele az övé; Péterváran állandóul lakik zsellérségben a' Magyarai uczáb[an] a' pirosi Kapunál: Tud Magyarul, Ráczul, Németül, Deákul. Eő petsétet tart, írást tud, a többi Zsványok[na]k is

¹² MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratesomó.

¹³ Ennek a bandának a perei 1775–1776-ban Miskolcon és Böszörményben, majd 1782-ben Böszörményben és Nagykállóban zajlottak, de készültek iratok Hajdúnánáson, Debrecenben, Balványban, Újfehértón, Tiszanagyfaluban és további helyeken is. Ezeknek a pereknek köszönhetően készült el a Miskolci szójegyzék és a Böszörményi szójegyzékek három példánya.

¹⁴ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 131r–131v oldal.

¹⁵ MNL HBML IV. A. 1018. d., 2. doboz.

¹⁶ Erről a bandáról az Egri szójegyzékek összeállításához vezető 1775–1776-ban zajlott per anyagában találunk információkat. A Péterváradon lakó bandavezérről az Egerben felvett vallomáson túl csak annyit tudunk, hogy Vécsey László jegyző tájékoztató levele (IAGNS F 1 Fasc. 4/B/1776) nyomán Lakatos Pétert elfogták, lopás miatt elítélték, majd három hónap börtön és ismeretlen számú botítás után elengedték (IAGNS F 1 IV/1776). Ennek az ügynek az iratai azonban ma már nem találhatóak meg Újvidék Város Történelmi Levéltárában.

¹⁷ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratesomó.

Passusokat ad, az ~~Király~~ Császár hajós Kormányossának írja magát lenni, ez mindenkor tizenkét tanítványokat tartt, és tanétt maga mellett, kiket vonyó, vagy is hajó huzó Legények[ne]k nevez Lakatosnak pedig hivattatik, mert annak előtte Lakatos Mester ember volt Sármelleyéken Fejér v[á]r[me]gyéb[en]: Ennek oskolájáb[an] Panni Dorkaval én is voltam Pétervárán valami két hétig. Az egész Tolvaj Compagnianak nevei Eő nála vannak föl írva Ez parantsol mind a' *Tiszt[art]ónak*, mind a' *Kajzernek*, ki után ezen kettőt nagyobbak[na]k tartunk többinél”.¹⁸

A Lakatos-féle banda tagjai saját törvényeikre esküt tettek: „Meg voltál e' esküttetve az *Zsiványságban*, ugy a' többi Társaid is hogy egy más ellen ne valyatok? — Igen is mind én, mind a' Többi Tarsok, *Zsiványok*, meg vannak arra hiteltetve, én is Eszéken esküttettem meg a' Feő Vezér által, ki mint fölleb mondom Lakatosnak nevezi magát Pétervárán lakik. — Ha valamellyitek rab-ság[an] többi Társaid ellen nem vall semmit, van e' valami *fizetése* jutalma annak, és kitűl? — Igen is van jutalma; Es az olyanokat a' *Tiszt[art]ó* szokta jutalmazni, s' pénzt adni nekik”.¹⁹

Ez az eskütétel azonban nem lehetett általános, valószínűleg csak Lakatos tanítványaira vonatkozott, mert például amikor a bíró a Czagány bandájához tartozó Varga Erzsóktól érdeklődött az iránt, hogy „Őszve szoktatok e' Tik esküdni?”, ezt a választ kapta: „Nem esküszünk”.²⁰ Ugyanerre mutat egyik másik tolvaj, Cséplő Sára válasza is a „Meg szoktáké a' *Zsiványokat* esketni avagy mitsoda Törvényt szoktak magok közt tartani?” kérdésre: „Nem tudom én eskütiké vagy sem, engem meg nem eskettek, sem semmi törvényt előmbe nem adtak, tsak most kezdettem én tanulni a Tolvajságot és *Zsiványságot*”.²¹

2.4. Az egri és a miskolci–böszörményi perekből megismert bandák valószínűleg nem különültek el élesen egymástól, egyes tolvajok egymásnak ismerősei is lehetek, és vásárokon összetalálkozva közösen is lophattak. Az egri perben elítélt Veszprémy Pistáról például tudjuk, hogy Debrecenben keveredett a zsványok közé: „le mentünk Mel[tósá]gos Andrásy Gróff Jóságába Uj Várasra a Hortobágy mellé, és ottang a pusztan egész Öszelig miglen az Marha benem szorúlt dolgoztunk, Onnand valamely Ujvarasi Miska nevü Társommal, Kittis a múlt Tavaszon Miskólczon fel akasztottak, mentem Debreczenybe a Mel[tósá]gos G[ene]ralis Gilányi, és G[ene]ralis Vay László szabad korcsmajin tartotunk szállást, és már azon akorcsmákon vóltak több Társainkis, mert mind akétt korcsmáros Nagy Orgazdája az Tolvajoknak (...) vóltak meg azon udöben több Tolvaj Társainkis, de mivel én Csak akkor állottam közikbe, Neviket nem tu-

¹⁸ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. csomó.

¹⁹ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. csomó.

²⁰ MNL SzSzBML IV. 9. cc., 64. doboz, Fasc. 8., № 70.

²¹ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 36v oldal.

dom”.²² Debrecen környéki kapcsolatai ellenére azonban Veszprémyt mégis inkább a Lakatos-féle banda tagja közé sorolhatjuk, ha igaz Kovács János vallomása, aki szerint „Hogy Veszprémi Pista ezen [ti. Lakatos vezette zsvány] társasság[an] van, vagyon már 7. Esztendeje”.²³

A zsványok közötti kapcsolatokat a bíróságok igyekeztek minél alaposabban feltárni, hogy ezáltal kideríthessék, kikkel együtt követték el az elfogott tolvajok a bűncselekményeket, ezért kíváncsiak voltak arra is, hogy „Mikor ezek a ’Sivány Tolvajok a’ Vásárokra járnak, hogy esmernek egymásra, kivált a’ kit még ez előtt nem láttak?”²⁴ Az efféle kérdésekre különböző válaszok születtek: „Csak meg esmeri azt mindenik ki hozzá való”,²⁵ „A Szemérül is meg ismérem, Ha’ Rea nezek”.²⁶ Arra is van adat, hogy a zsványnyelvet nevezték meg a vásári tolvajok azonosítására szolgáló jegyként: „egymást egymás nyelvérülmeg ismérjük, és oszve akadván mindgyárt megismérjük egymást”.²⁷ Akadt olyan tolvaj, aki a zsványnyelvet úgy említette ismertetőjegyként, hogy azt tagadta, hogy ő maga jártas lenne a használatában: „nem is ugy beszélnek eők mint mide nem Ertem a’ beszédgyeket, és Sokad magokkal szoktak jární”.²⁸ Hasonlóan vallott pár évvel később egy másik tolvaj is: „beszél is Rabló Pista vélek [ti. a harangodi csaplárossal és feleségével], de nem tudom mitsoda nyelven mert nem értettem. Innen gondolom hogy ezek igen jó *Zsvány* társai lehetnek, Rabló Pistának, mivel hogy Szivessen láttak ingyen bennünket úgy tractaltak”.²⁹

Természetesen a másik zsvány felismerése, de még a közös lopások sem jelentették, hogy kedvelték is egymást. Veszprémy Pistát például erősen zavarta a vele közösen elfogott Kovács Jánosban, hogy az tolvajtudásával dicsekedett: „mingyárt meg ösmértük egy mást, de én mingyárt nem Szerettem, mert nagyon hanta vetette magát hogy Nincs Racz Országig olyan híres *Nyalavi*, azaz olyan híres nagy Tolvaj, mint eő”.³⁰ Nem véletlen, hogy többen is beszámoltak zsványok közötti veszekedésekről kocsmákban, tömlöcökben, bár az is előfordult, hogy valakit megvédtek a másiktól: „Tudom azt hogy midön Tedejen elébb vóltunk, és Reszegi Fejér Sárát, meg verte vólna (...) ő [ti. Csőreg] meg akkor azt mondotta. Hadj békét ennek a Leánynak nem tudod kivel beszélz mert ez a Pótsi

²² MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó.

²³ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó.

²⁴ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 67r oldal.

²⁵ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 67r oldal.

²⁶ MNL SzSzBML IV. 9. cc., 63. doboz, Fasc. 8., № 70.

²⁷ MNL SzSzBML IV. 9. cc., 63. doboz, Fasc. 8., № 70.

²⁸ MNL SzSzBML IV. 9. cc., 63. doboz, Fasc. 8., № 70.

²⁹ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 43v oldal. — Harangod Szabolcsban, Nagykovács mellett található, így feltehetőleg nem egy idegen nyelv, hanem a zsványnyelv volt az említett érthetetlen nyelv.

³⁰ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó.

Bútsúba *el rajzolta* egy aszszonynak a Templomban 30 vagy 40 forintját, s kööltette a több *Zsványokkal*. Jó kis Leány ez tud *rajzolni*, az az lopni”.³¹

2.5. Mint a már eddig elősorolt nevekből is látható, a zsványok között szép számmal akadtak nők is, amint Veres András vallja: „a *Zsványok* közül eleget láttam, leg többet a Zeleméri Mélyvölgyi [csárdában] forgottak meg, de nem tudom a Neveket, Aszonyok, Leányok is mentek vélek.”³² Ezek a lányok, asszonyok többnyire nem állandó és különösen nem törvényes társai (azaz nem esküdött feleségei) voltak a férfiaknak, ezért ők — függetlenül attól, hogy valóban prostituáltak voltak-e — *cafká*-nak, *dorká*-nak, azaz kurvának minősültek. Az iratokban is rendre így említik őket,³³ a velük való szexuális kapcsolat pedig paráznaságnak, kurválkodásnak minősült,³⁴ ami miatt mind a nők, mind a férfiak próbálták tagadni ennek a tényét.³⁵

Egyes nők — természetesen lehetséges, hogy pusztán magukat mentendő — ezt a nem törvényes együttélést igyekeztek szebb színben feltüntetni („mind én, mind pedig Sára úgy éltünk Czinkusonkkal³⁶ mint igaz Házas társunkal”),³⁷ valójában azonban nem okvetlenül volt ilyen tökéletes a kapcsolat, hiszen például az előbbi kijelentést tevő asszonnal szemben Veszprémy Pista igen kevésbé romantikusan nyilatkozott a kapcsolatáról a bíró azon kérdésére, hogy „Gáll Sárával micsoda különös Szövetséked volt?": „Egyéb nem hanem úgy hoztam el

³¹ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 35v oldal.

³² MNL SzSzBML IV. 9. cc., 63. doboz, Fasc. 8., № 33.

³³ „Varadi Erse volt *tsaffkaja* (...) Nemeth Jánosnak” (MNL NML IV. 13., 12. doboz, Fasc. XLV., 36/1777. iratsomó). A további adatokat lásd a 168. oldalon!

³⁴ „Egyikkel én, Sárával Pista eleget, ugy más *Dorkákkal* is száma nélkül *Kurválkodtunk*”, „kóborlásib[an] hol kit a’ Zsványos *Dorkák*, és ágyasok közül elől talált vétékes Személyekkel társalkodott, és véghetetlen *kurvaságot* gyakorlott Mind a’ Zsványos tolvajságban; Mind pedig sok számtalan Istentelen *Kurvaságokban*” (MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó).

³⁵ Ennek illusztrálására álljon itt egy párbeszéd Bessenyei Mihály vásári tolvaj (amúgy szabadságos katoná) vallomásából: „Mikor Váradrol Deretskére mentetek, hányszor paráználkodtál véle? — Én soha se, az Isten is meg vert volna, ha azt cselekedtem volna hiszem Feleségül akartam elvenni, azt nem mondom, hogy nappal mellette nem heveréztem, de én rosz végre soha hozzá nem nyultam.” „Csak ugyan vald meg már Mihály, mikor volt leg elsőben közöd Bacsó Katával? — Már meg vallom, hogy elsőben Püspökiben Bán Janos Házánál volt. — Hát azután hol volt és hányszor? — Mit tudok mondani, tudgyák az Urak, hogy mikor osztán így meg esmerkedik az ember, mikor módgyát talállya csak nem tágította. — Te nagyon olyan fel tétellel vagy, hogy Bacsó Katát Feleségül el vidd, de ne kapj rajta mert már a’ Törvény Szék előtt tudva vagy, hogy Bacsó Kata nagy Kurva, ezt a’ T.[ekintetes] Regiment sem engedi hogy el vegyed, mert Parancsolattya vagy, hogy ilyen gyanús Személyt nem szabad a’ Katonának el venni? — Már csak az Istenre bízom a dolgomat, de az is igaz, hogy ha én meg házasodhatom, mindgyárt jó ember leszek” (MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 67v, 68v oldal.).

³⁶ A *cinkos* jelentése itt és az efféle kapcsolatokra utaló szövegekben nem ’büntárs’, hanem (férfiakra és nőkre egyaránt használva) ’élettárs, szerető’. Vö. „Lentsés Kata, es Gálos Sára Dorkákkal, s *Czinkos* ágyasaival Egerben érkezett”, „Zsidó Asz[sz]ony, és ennek *Czinkosa* Bene Pistata”, „Az aszony *Czinkusát* hija Bakk[na]k” (MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó).

³⁷ MNL HML XII-3/b., 15. doboz, e/7. iratsomó.

magammal mint Feleségemet, de nékem nem Feleségem hanem Csak kurvám amidőn szükségem vagy kivanságom volt közösködtem véle”.³⁸

Kerülnek persze valódi érzelmeket mutató esetek is, amikor például a bandavezér féltette a szerelmét, ezért nem engedte lopni. Varga Erzsók elmondása szerint „A midőn leg először Konyáshoz leg először jöttem eő engem féltvén, lopni nekem nékem nem engedtet, tölle Czipóhoz akattam, és Czipóval jötte[m] a’ Szikszai Vásárra”.³⁹ Azaz a főzsvány nemes gesztusa nem hatotta meg az imádott nőt,⁴⁰ ezért Czagánytól (alias Konyástól) továbbállt egy másik férfihoz, akivel együtt lophatott.

2.6. A vásári tolvajok — az együtt élő párokat kivéve — csak több-kevesebb időt töltöttek egymás társaságában, jobbára inkább az egyes vásárookra menve vagy a vásárok ideje alatt voltak együtt, egyébként állandó vagy ideiglenes lakóhelyükön éltek, például külterületi csárdákban húzták meg magukat, amikor épp nem jártak vásárról vásárra.⁴¹ Ezért is vallotta Kovács János Egerben, mikor lakóhelye iránt érdeklődtek, hogy „Imitt, amott lakom”,⁴² illetve hogy „Ezek[ne]k [a zsványoknak] állandós helyek nintsen”.⁴³ A Böszörményben halálra ítélt bandavezér, Czagány András szülőfalujából például ezt írták a Hajdúkerület megkeresésére válaszolva: „Hogy Incaptivalt [’elfogott’] Czagány András, Lúczon született Légyen igaz; De fel Serdülvén, azonnal Kóborlóvá, Lett, és Sem itt Lúczon, Sem másut, bizonyos Lakó helye nem vólt.”⁴⁴

A „Hol vannak az főntt nevezett *Zsványok*, vagy is tolvajok tudode?” kérdésre (mint annyi másakra) a felettébb közlékeny Kovács János válaszolt a leg részletesebben: „Nem tudhatom bizony[n]yal, hanem tudom azt hogy az egész ország[an] el szoktak szélledni; Sött Horváth, Erdély és Lengyel, s több országok[an] is elegen vadnak Közülők. Az ország[an] szoktak gyakrabban meg fordulni Ketskeméten, Pesten nappal az Invalidáb[an] a’ Korcsmák[an] szoktak lenni, ejjel szélledve a’ Vásárb[an]: Szegeden Pétervárán, Győrött, Komáromb[an], Fejér várott, Veszprémb[en], Pápán, Miskolczon, Debreczenb[en], Váradon Tokajb[an]. És ezek mind változott nevekkal élnek”.⁴⁵

³⁸ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó.

³⁹ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 24r oldal.

⁴⁰ Varga Erzsóknak Czagánytól gyereke is született, mint mondta: „fattyat vetettem váradon azutan is Konyástul” (MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 23r).

⁴¹ A vásárról vásárra járást a zsványok egyik fő ismertetőjelének, sőt szinte a bűnösség bizonyítékának tekintették: „Tudtad é te, hogy azok a kiket elő számláltál *Zsványok*? — Onnan tudtam, hogy Vásárokról Vasárookra jártak” (MNL HBML IV. A. 1018. d., 2. doboz), „azért fogtak meg, hogy *Sivány* vagy, vásárokról vásárookra jársz, és fél kéz kalmársagoddal élsz” (MNL SzSzBML IV. 9. cc., 63. doboz, Fasc. 8., № 38.).

⁴² MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó.

⁴³ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó.

⁴⁴ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 50r oldal.

⁴⁵ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó.

A zsványok neveiről (legyenek ezek eredeti vagy „változott” nevek: ragadvány- és gúnynevek),⁴⁶ amiket a vallomások nagy számban tartalmaznak, ebben a tanulmányban külön nem szólok (erről a témáról lásd KIS 2021a), annyit azonban érdemes itt megemlíteni, hogy a névváltoztatásnak, egy másik név felvételének oka lehetett szimbolikus, vagy szolgálhatta a hatóságok előli bujkálást. Ez utóbbinak mulatságos példája a következő, Nagykállóban zajlott párbeszéd: „Mikor Pócson meg fogattalak akkor más neved volt, hogy változott el az ólta a’ neved? — Akkor ijtembe azt se tudtam mit mondok”.⁴⁷ Ez esetben a névváltoztatás(ok) oka a személyazonosság eltitkolása volt azért, nehogy kiderüljön, hogy más településen, másik vármegyében már büntetve volt.

Ismerünk azonban arra is példát, amikor zsvánnyá válását, a régi életével való szakítását kívánta jelezni a bűnöző nevének megváltoztatásával, mint tette Somogyi/Veszprémy Pista: „Igaz Nevem mind Nemzetség, mind pedig tanuló Leveleim szerint Somody István volna, hanem már hétt esztendeje múlt az mostani Nyaron mikor magamot betyárságra adtam, azólta Veszprími Istvánnak hivatattom magamot”.⁴⁸

3. A hatóságok igyekeztek a vádlottak személyes élettörténetét is minél teljesebb körűen felderíteni. Ebben a vonatkozásban az egri per két főszereplőjét, az imént idézett Veszprémy Pistát és a már sokszor említett Kovács Jánost emelhetjük ki, akiknek életét kora gyermekkoruktól a bűnözővé válásig, illetve az Egerben történt elfogásukig megismerhetjük a levéltári iratokból.

3.1. Veszprémy Pista „Fattyu Gyermek”-ként⁴⁹ született Pápán, mint mondta, „az édes Atyám S Anyám Neveire Sem emlékezhetem mert kis koromban Szakadtam el tülök”. Egy 1776. január 27-én kelt levélből tudjuk, hogy „Még Szopós Korában az Anyja meghalálozott. Kegyelmes Urunk eő Excellentiája [Eszterházy Károly]⁵⁰ éppen akkor Pápán lévén véle született Kegyességébül a’ Gyermeket Pártul fogta; Dajkát, Gondviselőt Rendelt Számára, s’ azokat a’ Casásbul füzettette.” Veszprémy Pista saját elmeséléséből az derül ki, hogy „Nagy Méltóságú Kegyelmes Ur mostani [1775] Egri Püspök eő Exc[e]ll[entiá]ja Rendelésébül mint egy tizenkét esztendős koromig Oskolába jártatván, Onnand

⁴⁶ Vö. „Te a’ *Sivanyok* közzül való vagy (...) vald meg tehát, mi a *Sivány* neved?” (MNL SzSzBML IV. 9. cc., 64. doboz, Fasc. 8., № 79.).

⁴⁷ MNL SzSzBML IV. 9. cc., 63. doboz, Fasc. 8., № 38.

⁴⁸ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratesomó.

⁴⁹ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. csomó. Az itt a 3.1. pontban következő, Veszprémyre vonatkozó adatok mind ebből a levéltári forrásból származnak, jelzetüket külön nem adom meg.

⁵⁰ Eszterházy Károly (1725–1799) későbbi egri megyéspüspökről van szó, aki 1748 őszétől Pápán volt a plébános kisegítője. 1752-ben esztergomi kanonok és szenttamási prépost lett, 1755-től pozsonyi prépost és a magyar királyi helytartótanács tagja. 1759 végén nevezték ki váci megyéspüspökké, majd 1761. november 10-i hatállyal az egri püspökségre helyezték, ahol haláláig, 1799-ig volt megyéspüspök (MKatLex. 3: 369–370).

pedig midőn fent Titulalt Kegyelmes Urunk Püspöknek ide Egerbe jött, akkoron ide hozott magával, itteng Kétt Esztendeig eö Exc[el]l[entiá]ja Majorjába lakván Praeceptor által tanitattam, de mivel a Tanulás nem tezett, tehát onnand Szabó Inasnak adattattam Horváth Imre Egri Szabó Mester Emberhez, Kinélis három Esztendeig Ináskodván fel Szabaditattam”.

Ezután két hónap egri „legénykedés” után szabósegédként vándorolni kezdett Pápától és Győrtől Debrecenig és Nagyváradig számtalan helyen megfordulva. Végül „Mint szabó Legény Pápára föl jött. (...) Pápán létében valamelly Mészáros Kata névű szegény Leánzót meg szeretett, meg is Kérette”. A történet innen — Veszprémy szavaival — így folytatódik: „már egy holnapig jegybe jártam mivel vándorlásomban mind kereszt mind Tanuló Leveleimet el vesztettem, tehát plebános Úr meg nem akart esküttetni valameddig Kegyelmes Ur Egri Püspök eo Exc[el]l[entiá]jától Igasság Levelem nem lészen, azért is én meg haragudván és boszorkodván a Gyalog Katonák köze állottam Pápán, Kikis engem Györbe vittek, de mivel az mérteket meg nem üttem, ki mustráltak és Ruhámtúl mindenemtül meg fosztottak, az után szegyenletemben nagyon el búsúltam, és szántam magamot, kintelen voltam Betyárságra adni S roszra vetemedni”.

Veszprémy ezután különböző helyeken, Vácott, Budán, Pesten vállalt munkát: „kapáltam, kaszáltam, arattam, Télben pedig a kö Bányában dolgoztam esztendeig, onnand kétt Társaim akadván (...) kikkel le mentünk Mel[tósá]gos Andrásy Gróff Jóságába Uj Várasra a Hortobágy mellé”. Innen keveredett aztán Veszprémy Pista — mint ezt néhány lappal korábban a 151. oldalon már idéztem — miután a marha már „beszorult”, azaz késő ősszel egy bojtárkodás mellett zsványssággal is foglalkozó, később 1775 tavaszán Miskolcon visszaeső vásári tolvajként felakasztott társa, Újvárosi Miska rábeszélésére Debrecenbe, ahol a Gilányi és a Vay csapszékben ő is tagja lett a zsványok társaságának.

Debrecenből, ahol tömlöcbe is került, egy Kürty Pesta nevű zsvány hívta, hogy menjen vele Pestre, ahol egy alkalommal betérvén az „Invalidus Hazban lévő Korcsmára ottang találtam Kovács János, másként Tizen Húsz Jánosra kiis most itteng velem raboskodik egy Aszszonyal innya, kinek Neve Tizen husz panni”. Megismerkedésük és több közösen elkövetett lopás után egy alkalommal ismét összetalálkozva „monda Jancsi nékem Pesta gyerünk Egerbe most Szent Mihály Napra vásár lesz ottang, azértis el indúltunk a Nevezett Kurváinkkal ide Egerbe jöttünk Szent Mihály Nap előtt harmad nappal”, ahol is mindannyiukat elfogták, és bíróság elé állították.

3.2. Kovács János élete legalább annyira fordulatos volt, mint bűntársáé, Veszprémy Pistáé. Kovács János (eredeti nevén Nyirok János, ugyanis apja, Nyirok István, a város kocsisa volt, de erről a családnevéről a fiú csak felnőtt korában értesült) Miskolcon született. „Hét esztendős voltam — mesélte —, a midőn Engemet bizonyos Kiss Andris nevezetű mindkét szemére vak koldús,

alsó Zsolczai fi az édes Anyámtól el csalt, és Engemet vezetőnek fogadott; Miskolcra alsó Zsolcára maga az édes Anyám vitt hozzája; Alsó Zsolcárul véle meg indulván mentünk Aszalóra”,⁵¹ és aztán hét és fél éven keresztül koldulva járták az országot, Rimaszombat, Tokaj, Debrecen, Várad, Gyula, Szentes, Kecskemét, Simontornya, Pincehely, Ozora, Hőgyész, Fehérvár, Veszprém voltak a megemlített települések, ahol megfordultak. Végül mentek „Innét Somogy [ɔ: Tolna] v[á]r[me]gyéb[en] Regő [Regöly] nevő falub[an], itt vett el engemet Sztriha nevő Szolga Biró tőle (...) Én marattam kis béresül Sztriha István szolga-Birónál fél esztendeig, de mivel Papistává nem akartam lenni, vertt, én elszögtem, s’ mentem Szigeth Szent-Miklósra szolgálni”.⁵²

Ezzel új szakasz kezdődött Kovács János életében. Főleg Pest vármegyében és a Kiskunságban vállalt munkát (Gyón, Kunszentmiklós, Szabadszállás, Kalocsa stb.). Később megnősült, gyermekük is született, de mind kislánya, mind felesége hamarosan meghaltak, ezután pedig idénymunkákat vállalva folytatta a vándorlást. Egy alkalommal Solton volt villás, majd „Innét mentem Bácskaságban betyárkodni Péter várán, uj vidékb[en] egész télen voltam ott ’s szolgáltam a’ Duna partyán fa őrző Gyurkánál”.⁵³

Péteváradon ismerkedett meg szeretőjével, Panni Dorkával, aki korábban egy Tizenhús Palkó ragadványnevű zsvány kedvese volt, és aki mellett végül Kovács János is zsvány lett. „Péter váráról Panni Dorka kit Tizenhús Panninak is hívják *Zsvánval* /:kivel ugyan itt gyűjtéskor meg ismérkedtem:/ az folyó esztendőben Sz:Gergeli vásárra Kecskemétre mentem. Oda mentemb[en] Panna Dorka láttamra az uton talált gyolts ruháskáb[an] két forintot s’ ezen költségen mentünk együtt Pestre Sz:Jósefi vásárra: Kivel is isméretségeműl fogva számtalanszor Kurvalkodta[m].”⁵⁴

Veszprém Pistával Kovács János saját elmondása szerint is Pesten ismerkedett meg, de találkozásuk és közös tolvajlásaik történetét, miként Egerbe indulásukat is, Veszprémtől eltérően, a felelősséget Veszprémre hárítva mesélte el: „Leg elsőben Veszprém Istvánval ösmérkettem meg Budán az Rác Szűcsnek Tétényi Szölleiben együtt két hétig dolgozván (...) most múlt Szent Mihály napja előtt mint egy két hétvel az Budai Császár főrdében én főrdvén, és Somogyi István, vagy is Veszprém István is ott főrdvén, és engemet meg látván hozzám jött mondván (...) Pajtás Egerben most jó Vásár lesz gyere velem, Én mondtam hogy mesze vagyon én bizony nem megyek, de addig csalt, még magamot, hogy véle el megyek, nem ígertem”.⁵⁵

⁵¹ MNL HML XII-3/b., 15. doboz, e/1. csomó.

⁵² MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó.

⁵³ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó.

⁵⁴ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó.

⁵⁵ MNL HML XII-3/b., 15. doboz, e/1. csomó.

És ha már elmentek, loptak is eleget (lopásaikat a jegyzőkönyvek részletesen tárgyalják), míg nem már a vásár első napján éjfél tájban lecsaptak rájuk a rendfenntartók, a város *kutyái*: „Szent Mihály Napján az Egri Vásárban fogot meg egy Hajduja a Városnak, kinek Kezébül magamot Ki rántván az Óreg Egri Templomban Asylumban [menedékhelyre], értsd: egyházi oltalomért] szaladtam Onnét ki vettek, és a tömlőtbe hoztak”.⁵⁶ A bírósági ítélet hónapokkal később, 1776. május 21-én született meg, mely szerint „Hogy már meg rögzött otsmán életeket valamennyire jobbésák, és ennyi Isten, és felebarati Szeretet ellen való tetteket, s’ Károséttásokat meg bányák, érdemlett büntetésül mái napon kiki 60. kemény pálczákat, úgy holnap egy hétre ismét annyi Útéteket fog szenvedni: Azon kívül Eger Városának hatarából Mind ketten ki tiltatnak.”⁵⁷

4. Mind Kovács János, mind Veszprémy Pista arról számolt be, hogy zsványoktól tanulták a tolvajlás mesterségét. Kovács ennek helyszíneként a Lakatos Péter bandavezér által működtetett „tolvajiskolát” jelölte meg, aminek létezéséről és működéséről további információink Kovács vallomásán túl nincsenek. Mások vallomásai azt mutatják, hogy az újoncok leginkább gyakorló zsványokhoz csapódva sajátították el a vásári lopás különböző módjait. Valójában Kovács János is szeretője, Panni Dorka révén került bele ebbe a kétes hírű társaságba. A tapasztaltabbak természetesen „tolvajiskola” nélkül is tanították⁵⁸ a kezdőket, erről Cséplő Sára például így beszélt: „Olyan ’Sivány is az Oláh Bokor Júdith, hogy nállánál nagyobb sem kell ő tanított engemet erre a ’Sivány-ságra, ő volt a’ Praeceptorom. mert már ő az előttis jól tudott hozzá”.⁵⁹

Maga a tanítás leggyakrabban a gyakorlatban történt. Cséplő Sára például a bíró azon kérdésére, hogy „Hogy loptátok azt a két vég Gyóltsot ’s hogy tanítottak lopni?”, a következőt válaszolta: „Engem így tanított Bokor Júdith és Fejér Sáriis szintén úgy, mert mikor Bokor Júdithot el hagytam Fejér Sári akart fel fogni tudnillik. Hogy mindenkor olyan Bóltba Sátorba, és olyan Kalmárhoz igyekezzek menni a hol az emberek leg többen vagynak. és Vásár van: Ugy is tettünk; mert meg látván hogy egy Gyólcsonál sok vevők tódultak össze, engem Bokor Júdith hátam megé álván bé taszított s bé nyomott a’ vevők közzé, s meg mutatván mellyik vég Gyóltsot dugjam ki magam mellett én azt néki ki taszítottam, ’s ő a Gyóltsal el szaladt. Eszre vette úgyan azt ~~egy~~ a Gyóltsos kalmár hogy a Gyólts onnan el vészett ’s kérdezte töllem hogy hová lett az a

⁵⁶ MNL HML XII-3/b., 15. doboz, e/1. csomó.

⁵⁷ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó.

⁵⁸ „Kitől tanulta Bokor Júdit a *Zsványságot*? — (...) Ide járt Czagány az a hires *Zsvány* a kit Böszörményben ez előtt mintegy két Esztendővel fel akasztottak, Ugyan ezen *Zsvány* Vendég fogadósnak a Mély Völgyön a kérdésben forgó Időben Bokor Júdith Szolgálója volt és ő itten tanulta Czagányéktól a *Zsvány* Nyelvet, s azt mondotta nékem magamnak hogy a’ *Zsványságotis* tölle tanulta” (MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 38r oldal).

⁵⁹ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 30v oldal.

Gyólts a ki ott előttem vólt, és aztis hogy hát az Aszszony hová lett a ki a hátam megett vólt? Mellyre néki én azt feleltem, Hogy én nem tudom 's az Aszszonyt nem esmérem, 's meg mutatván hogy nállam nintsen velem semmit nem tudott tenni hanem tsak el bocsátott.”⁶⁰

5.1. A Cséplő Sára által elmesélt módszer az egyik tipikus vásári tolvajlási mód, amihez akár három-négy együttműködő tolvaj is szükséges, akiknek mindnek megvan a maga feladata a lopás során: „Én az egyikkel nézegettem a 'Sidónál keszkenőket, óldalt, hogy a 'Sidót azzalis distrahallyuk [’figyelmét elvonjuk’], az egyik *ki tsipte*, a másik *el csavaritotta*”.⁶¹ Amikor ketten loptak, akkor ez volt a felállítás: „ugyan ezen vásárb[an] Bodzás Andrisval, én *kozákoltam* [’lökődösödtem’], az *Rajzolt*, az az lopott négy kalapátsot a ' Vasárostul”.⁶² Egy másik alkalommal „Pestrül lett utazásunkor Gyöngyösi vendég fogadó[an] egy hintóru, én *gyertyáztam* [’vigyáztam, figyeltem’], ő *rajzolt* egy abrakos tarisznyát”.⁶³

5.2. A másik gyakori tolvajlási módszer a zsebekből, szűrűjakkból, tüszőkből (zsványnyelven *kígyó*-kból, azaz széles, kétrétű vagy erszénnyel ellátott bőrövekből), táskákból való lopás volt, sokszor azok felmetszésével. Erre a célra egy speciális kis kést (tollkést, penicilust) használtak, amit ők maguk *vágvány*-nak neveztek, és ami „Csak olyan szokott lenni mint a leg kissebb penicilus de igen vékony és éles”.⁶⁴ Ennek a „'Sivány Kés”-nek a használatáról is érdeklődtek a zsványokat kihallgatók: „Mit mondtak Bokor Judit, Fejér Sári Szathmári Julis hogy mit tsinálnak azzal a késsel. — Mind a három szájából hallottam én azt hogy midön az ember leg nagyobb szorosságban vagyon és tolongásban azon késsel szokták ők Mente Dolmány 'Sebet, Szűr ujjat az embernek derekán lévő tüszöket a mint hozzá férnek ki metzteni Reszegi Jánostól hallottam hogy úgyis szoktak vele bánni hogy az egyik meg öleli az embert, együtt isznak vele addig a másik ki metzti a 'Sebjét, a mit találnak el viszik.”⁶⁵

Czagány András vallomásában így mesélte el a zseblopás elkövetését: „Téli szabadságkor ott szoktak forogni a' hol [Debrecenben] a' Kis Templomnál a' Hidra fel járnak kívül a' Vasarba arról lehet meg esmérni, hogy hatan heten 's többen is járnak együtt, az embert környékezik, és ha észre vészik, hogy sejtnek hozzájok, szélyel oszolnak (...) ezenkívül a' kinél valamit sejtnek, mind addig környékezik, mig a' leg több ember között 'sebjit meg nem tapintyák, a' Paraszt embernek szűr újját, vagy nyakában lévő szőr tarisznyát tapogattyák

⁶⁰ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 36v–37r oldal.

⁶¹ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 41v oldal.

⁶² MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratcsomó

⁶³ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratcsomó.

⁶⁴ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 38v oldal.

⁶⁵ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 38v oldal.

meg, 's ha valamit sejtenek benne, mind addig nem tágítták míg a' Sokaság között meg nem lopják.”⁶⁶

5.3. A vásári tolvajok között nagy számban voltak nők is, akik nemcsak szeretőként, feleségként tartottak a férfiakkal, hanem — mint láthattuk az eddigiekben is — maguk is loptak. Nem egy közülük ügyesebb volt, mint a férfiak. Veszprémy Pista például azt mondta szeretőjéről, hogy „Sáranak meg ő nálánál is jobb keze vagyon a' lopáshoz”.⁶⁷ A lopás mellett a zsvány asszonyok gyakran prostituáltak is voltak: „Sára felül Somogyi Pistától hallottam hogy Kurvaságával, és tolvajságával éli életét”.⁶⁸ Ezt a két szakmát alkalmanként össze is kapcsolták, így történt meg, hogy az egyik *dorka* „hét forintot lopott Ketskeméti Legénytől Legény[ne]k, /:kivel fekűt:/ derekárul *kigyóstul*, az az ho[s]zru erszényet.”⁶⁹

Érdekes adalék, „Hogy a *Zsványok* a Pénzeket a kontyokban szokták rakni és hordani, én azokat a *Zsvány* Asszonyoktól hallottam” — vallotta Cséplő Sára.⁷⁰

5.4. A vásári tolvajok bejárták szinte az egész országot.⁷¹ Az egyik leghírhedtebb zsvány, Czagány András így válaszolt a bíró „Számláld elől hát Tolvaj-ságodat, hol, mikor mit loptál, 's azokat hová tetted?” kérdésére: „Nem győzném én azokat elő számlálni, sem azokat meg nevezni kiktől loptam, mert én Vásárokbán lopván nem vigyaztam arra kitől lopok, hanem tsak kinél sejtettem Pénzt, más Jóságot nem is loptam egy lovon kívül, a' mellyet Nánáson a' Város Házához bé vittek, de én tagadtam hogy az én kezemenn lett vólna, töbnyire pedig túl a' Dunán, Kecskeméten, Szegeden, Aradon, Váradon, Debreczembe, Kassán, 's az Hegy alyán forgottam Vásárokbán, és azokon a' helyeken loptam.”⁷²

A távolabbi vásárokbá a vásári tolvajok szekéren jutottak el, volt olyan fuvaros, aki tucat számra szállította a zsványokat, mint az egyik tolvaj vallja róla: „ez 10. 12. *Zsványt* is fel rak a szekere a' 's úgy hordozza Vásárokról Vásárokra”.⁷³

6. A vásári tolvajokat a hatóságok igyekeztek letartóztatni és megbüntetni. A korabeli „közterület-felügyelők”, a települések darabontjai, azaz hajdúi sokukat

⁶⁶ MNL HBML IV. A. 1018. d., 2. doboz.

⁶⁷ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratesomó.

⁶⁸ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratesomó.

⁶⁹ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratesomó.

⁷⁰ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 40v oldal.

⁷¹ Szatmárnémetitől Győr, Kassától Újvidékig, Zala vármegyéig sokfelé loptak a vásári tolvajok. A miskolci és a böszörményi perben például a lopások helyszínéeként megemlítődik Arad, Baja, Balassagyarmat, Bodrogkeresztúr, Buda, Csát, Debrecen, Dorog, Eger, Gönc, Győr, Hoszszúrév, Ipolyság, Jánosi, Kassa, Kecskemét, Komárom, Margitta, Mezőtúr, Miskolc, Nagykároly, Nagyvárad, Örkény, Pest, Rimaszécs, Rozsnyó, Sajószentpéter, Sátoraljaújhely, Simánd, Szatmárnémeti, Szeged, Szikszó, Tarcal, Tata, Tokaj, Újvidék, Vác és még további települések is.

⁷² MNL HBML IV. A. 1018. d., 2. doboz.

⁷³ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 42r oldal.

elfogták, a „város lyukába”, azaz tömlőcébe vitték, majd a városi bíróság hozott felettük ítéletet,⁷⁴ vagy ha ügyük bonyolultabbnak, súlyosabbnak minősült, átadták őket a magasabb szintű (vármegyei, kerületi, földesúri) törvényszéknek. Így járt Egerben „Veszprimi István Feleségestül” — akik a Szent Mihály-napi vásárban elloptak két fél rásaszoknyát [‘ritka szálú, lágy gyapjúszövetből készült szoknya’], négy kendőt, hét paraszt fejkötőt, egy fűrot, egy vésőt, két sajtot és egy tarisznya kalácsot —, mert e „Tolvajoknak dolga nehéz lévén, az M[é]l[tó-sá]gos Földes Uraságnak resignáltattak [átadattak]”.⁷⁵

A tolvajok ellen folyó bizonyításnak része volt, hogy más törvényszékektől beszerezték a vonatkozó ottani peres iratokat, egyes településektől információkat kértek, a vádlottakat vallatták, szembesítették, és akár tortúrának, azaz kínvallatásnak is alávetették, például a „lopások egész sorozatával vádolt Czagány Andrást 1776. augusztus 28-án közbenszóló ítélettel a tortúra négy grádusa alatti vallatásra ítélték” (NAGY S. 1997: 40).

Az eljárás végére többnyire megszületett a beismerő vallomás is: „Igaz hogy eddig tagadtam, mert szabadulásomat reményltem, de már meg vallom, hogy mind azokat én cselekedtem, de nem csak azokat, hanem még azokon kívül a’ mennyit én loptam talám százszor is meg erdemltem volna az Halált, már készvagyok minden Vétkeimről Vallást tenni, és úgy menni az Isten eleiben”⁷⁶ — mondta a nem sokkal később kivégzett Czagány András,⁷⁷ jóllehet eleinte erősen tagadta, hogy tolvaj lenne: „Nem vagyok bizony én Senkinek sem loptam el csak ez tűjéti — Ne tagad mert Sebes Tolvaj vagy — Nem vagyok bizony én”.⁷⁸

Ezek a vallomások — különösen a halálos ítélettel végződő perekben — gyakran másokra nézve terhelőek voltak. Tóth Erzsók, miután úgy látta, hogy

⁷⁴ „Minekutánna már az Proventus [‘bevétel’] fel osztásának vége lett, fel vétettek ezen Vásári alkalmatosságával meg fogadtatott, s’ Temleczen tartatott gonosz Tévkök, kiknek dolgaik annak rende szerint környül állóképpen meg vizgaltattván, és discutialtattván [‘megvitattatván’], kiki közülök érdeme szerint Sententiaztattván [‘elítéltetvén’] következendőképpen masoknak Üdvös-séges példajokra az piarcson lévő Deresben exegvaltattak [‘végrehajtattak’, ti. büntetésük végrehajtattak]” (MNL HML V-1/a., 36. kötet, 159–160).

⁷⁵ MNL HML V-1/a., 36. kötet, 160. oldal.

⁷⁶ MNL HBML IV. A. 1018. d., 2. doboz.

⁷⁷ Czagány András „az ország különböző vidékein megfordult. Győrben sok pénzt, a szikszói vásárban gróf Andrássy zsebéből egy selyem erszényt 100 arannyal ellopott. A debreceni vízkereszti vásárban egy kereskedőtől 105 forintot, egy szalonnával kereskedő tót ember mentéje zsebéből 40 forintot, és egy másik kereskedőtől 20 forintot lopott. Tállyán egy zsidó zsebéből 10 forintot, Göncön egy szegény szűrös embertől 5 forintot, tizenkét évvel ezelőtt pedig Nánáson egy lovat lopott. »De ezeken felül is még sokat lophatott — olvasható az ítéletben — mert mindig korhelykedett, mégis sok pénze volt. A tolvajságot, vásárról vásárra járván, gyermekkorától mint szokott mesterséget gyakorolta, másokat is tolvajságra tanított. Mivel jobbulására nincs remény, akasztófára ítéltetik.«” (NAGY S. 1990: 71–72).

⁷⁸ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 12r oldal.

fővélt fognak rá kiszabni, mindent bevallott, és mindenkire terhelő vallomást tett: „Már nékem meg kell halnom tudom, azért a Lelkemen el nem viszem, hanem igazán ki vallom kire mit tudok”,⁷⁹ „Nem haragomba beszéltem, hanem az Isten egy éjszaka meg jelentette álmomba, hogy ha ezeket ki nem vallom, el kárhozom, azért ha én meg halok, eök is hadd hallyanak meg”.⁸⁰

A vásári tolvajok pereiben született ítéletek a „pálcától”, azaz a botozástól (nők esetében a korbácsolástól) a kivégzésig terjedtek. A Miskolci szójegyzék összeállítását eredményező perben például mind a négy fővádolt ellen halálos ítéletet hoztak, amit végre is hajtottak kimondván, hogy „életeknek meg jobbitásához már semmi Reménség nem lévén Sóváry Joseff ugyan, Oláh András, és Szabó Miska akasztó fára, Varga Ersok pedig fővéltre Szententziaztatnak”.⁸¹

7.1. A vásári tolvajok elleni 18. századi perek legfontosabb nyelvészeti hozadékának a korabeli argó szavainak lejegyzését tekinthetjük. Az eljáró törvényhatóságok zsványnyelv iránti érdeklődésének indítékairól nincsenek közvetlen adataink. Valószínűleg a bűnözők vallomásaiban előkerülő tolvajnyelvi szavak keltették fel a kihallgatást vezető személyek érdeklődését, akik miután arra a következtetésre jutottak, hogy nyelvük révén felismerhetők a vásári tolvajok, a zsványnyelv ismeretét a vásári tolvajok közé tartozás bizonyítékaként kezdték kezelni,⁸² és ebből kiindulva úgy döntöttek, hogy alaposabban megismerik ezt a nyelvváltozatot, kifejezéseit összegyűjtik, és a büntető eljárás részeként használják fel. 1782. május 13-án tartott ülésén a helytartótanács is arra a következtetésre jutott, hogy „akik a vásárokon ezen kifejezéseket szokták használni, az a legbiztosabb jele annak, hogy a tolvajok említett társaságába tartoznak”,⁸³ ezért úgy döntöttek, hogy a Böszörményből érkezett, majd a 3247. szám alatt iktatott ügyirat részét képező zsványnyelvi szójegyzéket egy körlevél mel-

⁷⁹ MNL SzSzBML IV. 9. cc., 65. doboz, Fasc. 8., № 129.

⁸⁰ MNL SzSzBML IV. 9. cc., 64. doboz, Fasc. 8., № 79.

⁸¹ MNL NML IV. 13., 12. doboz, Fasc. XLV., 36/1777. iratsomó, № 8.

⁸² Hogy a nyelv nemcsak az információközlésre, hanem identitásjelzésre, a csoporthoz, közösséghez tartozás kifejezésére is szolgál, azaz hogy az egyes nyelvi elemeknek, formáknak társas jelentése és funkciója is van, a szociolingvisztika révén napjainkra közsímert tény a nyelvtudományban. Erről a szlenggel és szűkebben a bűnözői nyelvekkel kapcsolatosan lásd pl. BONDESON 2002, DRAKE 2002, HALLIDAY 2002: 258–264, LEEUWEN-TURNOVCOVÁ 2002.

⁸³ „Ennélfogva fent említett uraságotokkal a Helytartótanács e szavak vagy kifejezések birtokában azokat magyar értelmezésükkel ellátva csatoltan közli, hogy ha az említettek elfogják, azt is leleplezzék, hogy akik a vásárokon ezen kifejezéseket szokták használni, az a legbiztosabb jele annak, hogy a tolvajok említett társaságába tartoznak. [Mindezt azért közöljük,] hogy minél biztosabban elfoghassák őket; hogy ki-ki az ilyesféle rosszakaratú emberektől óvakodhassék, és hogy azokat minél könnyebben megfigyelhessék, továbbá ugyanzen fent említett uraságotok saját kebelükön belül ezt a tényállást a megszokott módon közzétehessék.” (Kis 2020b: 216–217, kézírata: MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62., a latin szöveg magyarra fordítása Tegye Imre munkája; a latin nyelvű teljes szöveg közlése a helytartótanács körleveléből: IMPLON 1957: 271, a teljes szöveg fordítása: Kis 2020b: 216–217).

lékleteként országszerte szétküldik, hogy a helyi hatóságok is értesüljenek arról, hogy „A’ Hajdú Városokon bizonyos *Zsiványokat* vagy is Vásári Tolvajokat meg fogtak, kik magokba térvén ki vallották hogy mitsoda Terminusokkal magok között szoktak élni: arra nézve F.[ölséges] H.[ely] T.[artó] K.[Királyi] Magyar Tanátsnak Kegyelmes Parantsolattyából azon közöttök folyó Terminusok vagy is szók a’ végre hirdettetnek K[egye]l[me]tek között hogy azokról azon Vásári káros Tolvajokat leg hamarébb észre vehessék, és mihelyest valakitől olyas Terminusokat hallananak azonnal megragattassák” — áll Békés város protocolum currentaliumában.⁸⁴ Ugyanezek a szempontok és célok vezették a helytartótanácsot 1783-ban egy Pinkafelden gyűjtött német tolvajnyelvi szójegyzék szétküldésekor is (vö. KIS 2001: 254–255, HOFFMANN–KIS 2009: 107–108).⁸⁵

Az a megállapítás azonban, hogy aki zsványnyelven beszél, az maga is zsvány, korántsem csak a hatóságok véleménye volt, ezt vallották maguk a vásári tolvajok is: „de mind a’ nyelvet tudja, mind hasonló *Sivány*”⁸⁶ — mondta 1775. május 10-i keltezésű, Miskolcon tett vallomásában Oláh András. Ugyanígy nyilatkozott erről a bandavezér Czagány András is 1776-ban, miután felolvasták előtte a vásári tolvajok szavait (bizonyára a *Zsvány Szók* címet viselő I. Böszörményi szójegyzéket): „a’ magyar *Zsiványokat*, a nyelveken lehet meg esmérni, a pedig a’ nyelvek, a mely itt előttem el olvastatott”.⁸⁷

A zsványnyelv vásáritolvaj-közösséghez tartozását mutató, identitásjelző funkciójának legtökéletesebb, az argószavak felsorolásán túl egész zsványnyelvi mondatot is tartalmazó példája Cséplő Sára vallomása: „Midön Debreczenbe mentünk vólna leg először lopni melly *Zsványságra* Bokor Judith és Fejér Sára tanítottak ugyan ekkor ezt mondták. Ha *Zsványokat* talállok úgy mondjam csak; *Bezzeg vólt jó viz Nyalék pozdorját* az annyit téssen hogy sok ember vólt a Gyóltz árulóknál lehetett lopni Gyóltst, *Nyalni* azt teszi *Lopni*. *Pozdorja* Gyóltz, *Jó viz* Sok ember *Lobogó* Sellyem keszkenő, *Kuksi* Vásár, *Dóka* December [’egyféle bunda’], *Kutya* Hajdú Város cseledje.”⁸⁸

⁸⁴ OSZK Fol. Hung. 1581., 4. füzet, 45v oldal.

⁸⁵ Részlet az 5003. számon iktatott ügyirat kapcsán kiadott a helytartótanácsi körlevélből: „A közbiztonság megköveteli, hogy az ilyen bűnöző elemek, akiket ezen szokatlan nyelvhasználat alapján lepleznek le, legyenek letartóztatva, és más, már különböző büntetésekre elítélteknek a bűntársaiként azokhoz méltó fenyítésben részesüljenek. Ezért a Királyi Helytartótanács bizalmasan közli a fent megnevezett uraságotokkal a szokatlan nyelvhasználat csatolt jegyzékét, hogy azt felhasználva, a saját kebelén belül cselekedve képes legyen [a bűnözőket] elfogni, letartóztatni és velük a tényállásnak megfelelően bánni” (KIS 2001: 255, a latin szöveg magyarra fordítása Tegye Imre munkája; a teljes latin szöveg és fordítása: KIS 2001: 254–255; kézirata: MNL OL C 43 – Acta secundum referentes – Fabiankovich – 1783 – Nr. 148).

⁸⁶ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 20r oldal.

⁸⁷ MNL HBML IV. A. 1018. d., 2. doboz.

⁸⁸ MNL HBML HbFl IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 35r oldal. (Ugyanez a szöveg megtalálható a 53v, a 76r–76v és a 135r–135v oldalon is.)

7.2. A zsványok és a zsványnyelv összekapcsolása a kihallgatást vezető gyakorlatában azzal járt, hogy rendre rákérdeztek a vásári tolvajsággal gyanúsítottak zsványnyelvismeretére vagy csak úgy általában a zsványnyelv létezésére: „Úgy e’ hogy vagyon a’ *Sivány* Tolvajóknak különös Nyelvek? — Vagyon valami.”⁸⁹ Ezekből a kérdésekből kitetszik, hogy a korabeli felfogás szerint a bűnösség és a zsványnyelv ismerete feltételezik egymást: „*Sivány* vagy e’, és tudode’ a’ *Sivány* nyelvet? — Nem vagyok és soha nyelveket nem hallottam”.⁹⁰

A bíróságoknak a zsványnyelvről kialakult véleményét erősíthette, hogy a tolvajok szerint is (véltetőleg nem függetlenül a kihallgatásokon elhangzó kérdésektől és előfeltevésektől) döntő bizonyítéknak minősült a zsványnyelv ismerete: „Fonagy Szintén olyan *Szivany* [ɔ: Zsivany] mint Én, mert minden nyelvet tudgya. a’ *Zsvanyok*nak Vasarokrul Vasarokra jár”⁹¹ — mondta Varga Erzsók az 1775-ben Miskolcon zajlott per során, majd ugyanezzel érvelt a tizenöt éves eszlári Kis András bűnösségét bizonyítandó is: „e’ is *Zsvany*, meg jobban tudgya a’ *Zsvány* nyelvet mint az őrege”.⁹² Ezt ugyan a megvádolt fiú tagadta, de a bíró kérdése jól mutatja, hogy a törvény embere is osztotta Varga Erzsók véleményét: „Mihaszna tétovázol te a *Zsványok* közzül vagy; sőt a nyelvekre is sokakat te tanítottál meg? — Én nem vagyok, és nem is tanítottam senkit”.⁹³

7.3. Mint az iménti és a korábbi idézetekből is láthattuk, a törvényszéki vizsgálatok során több vádlottnak is nekiszegezték a kérdést, hogy hol, hogyan tanultak zsványnyelven beszélni. Erre további példákat is találunk: „Hát *Zsván* Nyelven beszélleni hol tanúltál? — Egyéb helyen, s egyéb képpen nem tanúltam, hanem mióta Veszprémyhez állottam azóta töllők tanúltam[m] egynehány szót”.⁹⁴ Vagy egy másik esetben: „Kitől tanultad ezen Nyelvet? — Azoktól a’ Jóktól, a’ kiket elől számláltam, és széllyel az Országban.”⁹⁵

A vallomásokból kiderül, hogy a zsványnyelvet nemcsak tanulták, hanem tanították is: „Valdmeg mitsodaképpen beszélnek eők, hogy hiják egymást, és hanyszor voltál te az olly anokkal? — Sohasem voltam tsak most tanítottak először. beszédekem nem tudhatom”.⁹⁶ Akadt persze olyan is, aki annak ellenére is megtanult néhány tolvajnyelvi kifejezést, hogy erre nem tanították, elég volt neki, hogy együtt csavargott a zsványokkal: „Azon idegen Szokon beszéllő Tolvajóknak Beszedjékrül, mit tudsz, mit hallottál? beszédel. — Egyebet nem tudok, nem is hallottam azon szóruul, hanem hogy egyszer előttem az utban a’

⁸⁹ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 67r oldal.

⁹⁰ MNL SzSzBML IV. 9. cc., 63. doboz, Fasc. 8., № 38.

⁹¹ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 25r.

⁹² MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 25r.

⁹³ MNL SzSzBML IV. 9. cc., 64. doboz, Fasc. 8., № 80.

⁹⁴ MNL HML XII-3/b., 15. doboz, e/8. iratsomó.

⁹⁵ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 67r oldal.

⁹⁶ MNL SzSzBML IV. 9. cc., 63. doboz, Fasc. 8., № 70.

Pista a' Disznót *szuszogonak* ~~hivta~~ az ökröt pedig *szőrösnek* vagy minek hivta, és egymás között Jancsival ezen a beszeden beszélgettek (...) úgy egykor itt Egerben a' Vásárban is egy Kővér hasas Emberrel beszélgettek [ti. „ezen a beszeden”], akit ők *Tisztartónak* neveztek”⁹⁷ — vallotta Lencsés Kata az Egri szöveggyűjtemény adatközlőiként is ismerhető Kovács Jánosról és Veszprémy Istvánról.

Veszprémy Pista egyébként a korban valószínűleg ritkának tekinthető módon sajátította el a zsványnyelvet a Debrecen környéki tolvajcimboraiktól: „én ezektől tanultam a *Zsvány* Nyelvet, úgy mint Ujvarasi Miskátul, Czipo Samutul, és Joskátul, akik nékem le irták Papirosra mivel tudtam olvasni”.⁹⁸

A tanítómesterek — hiszen ez a zsványságban való jártasságukat bizonyította, ezért súlyosbító körülménynek számított — tagadták, hogy bárkit tanítottak volna rá, vagy akárcsak beszélnek a tolvajnyelvet. Szembesítés során ebből kisebb perpatvar is keletkezhetett: „[Bíró:] ~~Vald meg hat~~ Azt mindenkor tagadod hogy te a' *Zsvány* nyelvet ne[m] érted, holott már egy nehányszor a' mikor kerdeztek el azon *Zsvány* nyelvre feleltel, deime Cseplő Sara is szemedb[e] mondja hogy te a' *Czagany* idejeb[en] mar *Zsvány* Asszony voltal. és Fejer Sarival edjütt te tanítottad mind Fejer, mind Cseplő Sarit a' *Zsvány* nyelvre. — [Bokor Judit:] Tanította a Menkö, a' ki ujjön [o: öjjön] meg teged Cseplő Sara mindjart eb lelkü Kurvaja (...) — [Bíró:] Ne tagadd csak vald meg hogy te tanítottad Cseplő Sarat és Fejer Sarat a' *Zsvány* nyelvre? — [Bokor Judit:] Én ne[m] tanítottam. — [Cséplő Sára:] Ha a' hoher egyszeriben viszen is bennünket, és mindjart fejem veszi azt azt vallom hogy te tanítottad Bokor Judith a' *Zsvány* nyelvre. és valamikor mentem vele Debreczenb[e] a' mindenkor csak csapongva mentünk és ne[m] az igaz uton, akkor is a többek közt arra tanítottam engemet, hogy ha kerdi valami becsülletes ember vagy akarki is hogy hova megyünk csak azt felellyük: hogy lopni megyünk, mivel így fel se tesz felöllünk hogy oda mennenk.”⁹⁹

7.4. A vásári tolvajok vallomásaiból nemcsak a zsványnyelv egyes szavait ismerhetjük meg, de e nyelvváltozat általánosabb (azt ne mondjuk: elméleti) kérdései is előkerülnek. Cséplő Sára például arról beszélt, hogy ő úgy értesült, hogy „Ez a '*Sivány* nyelv koholttatott, a mint maga Bokor Judit mondotta”,¹⁰⁰ azaz hogy a zsványnyelv egy szándékosan kitalált nyelv.¹⁰¹ Kerül adat a zsi-

⁹⁷ MNL HML XII-3/b., 15. doboz, e/7. iratsomó.

⁹⁸ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratsomó.

⁹⁹ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 123r–123v oldal.

¹⁰⁰ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 38r oldal.

¹⁰¹ Ez a zsványnyelv mesterséges voltáról való kijelentés rendkívül értékes. Ugyan vannak elszórt adatok, amelyek arról értesítenek, hogy a bűnözők szándékosan találták ki, de legalábbis szándékosan változtatták meg argójuk egyes szavait ezzel védekezve a tisztességes társadalom azon törekvése ellen, hogy nyelvüket megismerjék, de ennek magyarországi említésére nem ismerek más példákat. Külföldi források többször utalnak rendszeresen megrendezett tolvajkonferen-

ványnyelv elterjedtségéről is, amiből az látszik kiderülni, hogy a vásári tolvajok argója viszonylag egységes volt, és meglehetősen sokfelé használták: „Még másutt ezen a’ részen kívül hol vetted észre, hogy ilyen ’Sivány Tolvajok vagynak, és ezt a’ Nyelvet értik? — Tudom hogy mikor Székes Fehér Varmegyében voltam kvártélyban, ott leg többet láttam. és ott is ez a nyelv vagyok.”¹⁰²

8.1. A „Sivány Tolvajoknak különös Nyelvek” tehát — mint erről az előző, 7. pontban is szót ejtettünk — a 18. század utolsó negyedében a vásári tolvajok egyes pererei során a hatóságok érdeklődésének középpontjába került, minek következtében egyes kihallgatási jegyzőkönyvekbe (a vallomásokot tartalmazó iratoknak csak egy kis részébe) belekerülhettek a vádlottak szájából elhangzott zsványnyelvi szavak. E kifejezéseknek az élőnyelvnél jóval nagyobb presztízssű bírósági szövegekben való megjelenése, az argókifejezések írásban való rögzítése volt a zsványnyelvi szójegyzékek elkészítéséhez vezető út első lépése.

Az általam forgatott 1770-es–1780-as évekbeli iratokban jobbra szónyi terjedelmű zsványnyelvi elemekkel találkozunk, amelyek mintegy szórványemlékként ágyazódnak bele a bázisnyelvi szövegbe azok hitelességét bizonyítandó. Az ilyen egyszavas zsványnyelvi előfordulásokból viszonylag sok van, például *komnyik* ’orgazda’ („van nekünk itten egy *Komnyékunk*”,¹⁰³ „Ezt a’ *Komnyik* nem vette meg”¹⁰⁴), *kuksi* ’vásár’ („De csakugyan bé mentünk mi a *kuksi* végire”),¹⁰⁵ *leves* ’pénz’ („mikor en oda érkeztem már neki akkor volt pénze, akkor dítsekedett hogy tud ő *Levest* szerezni”),¹⁰⁶ *ruhiz* ’ver’ („Sokat *ruhizzák* az az verik”),¹⁰⁷ *tisztartó* ’a banda egyik alvezére, »Második személy, a’ Fő Zsványokk[özt]«¹⁰⁸ („Láttade’ a Zsványok, vagyis Tolvajoknak legg főbbikét, avagy is amint a Zsványok mondják *Tisztartójokat*? — Igenis most múlt Szent Mihály Napkor a Vásárba láttam az Zsványok *Tisztartóját*”,¹⁰⁹ „egykor itt Egerben a’ Vásárban is egy Kóvér hasas Emberrel beszélgettek, akit ők *Tisztartónak*

---

ciákra, melyeken — érthető okokból kellően nem alátámasztott információk szerint — a tolvajnyelv régi szavainak újjakkal való felcserélése is szerepelt (vö. BÁRCZI 1932: 3). Az archaikus vonásait őrző orosz tolvajtársadalomban állítólag ma is élnek azok a hiedelmek, melyek szerint „a tolvajkongresszusokon döntenek a tolvajnyelvbe felvehető új szavakról, illetve régiek törléséről. (...) Mindenesetre ezzel a hiedellemmel függ össze a »régi fénya« — »új fénya«, azaz régi és új tolvajnyelv megkülönböztetése, melyet tudományosan még senkinek sem sikerült igazolni.” (SZILÁGYI 1989: 233). A „plenáris” ülést tartó tolvajkongresszusok hírére — melyeket az 1980-as évek óta két évenként tartanak — KOVÁCS és SZTRÉS is megerősítette (1994: 24).

¹⁰² MNL HBML HbFI IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 67r oldal.

¹⁰³ MNL NML IV. 13., 12. doboz, Fasc. XLV., 36/1777. iratcsomó.

¹⁰⁴ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratcsomó.

¹⁰⁵ MNL HBML HbFI IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 43r oldal.

¹⁰⁶ MNL HBML HbFI IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 20r oldal.

¹⁰⁷ MNL HBML HbFI IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 120v oldal.

¹⁰⁸ MNL HBML HbFI IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 17r oldal.

¹⁰⁹ MNL HML XII-3/b., 15. doboz, e/8. iratcsomó.

neveztek”,¹¹⁰ „Egri vásárbanis még bizonyos Zsiványval aki leg főbb köztők, és *Tisztartónak* hiják beszéllet”,¹¹¹ „a’ *Tisztartó* pedig lopott egy fejkötőt”¹¹²).

Leggyakrabban a *rajzol* ’lop’ szó tűnik fel a szövegekben: „onnét ismét el mentek Rosnyora *rajzolni*”,¹¹³ „igen keveset *rajzolhattunk* úgy hogy mind öszve Pelei Miska nem *rajzolhatott* egy fejelés Csizmánál egyebet”.¹¹⁴ A *rajzol* gyakoriságát növeli, hogy még a bírák kérdéseiben is előfordul: „Rosnyon mennyit *rajszoltatok* Konyassal”,¹¹⁵ „Hat ezen kívül Uri mit *rajzolt* még akkor abba a’ Debreczeni Vásárban?”¹¹⁶ Ennek a bírói zsványnyelvhasználatnak a következőben nem egy példa van rá, hogy a hivatalos személy kérdése és a lopással gyanúsított vádlott válasza is tartalmazza ezt a tolvajnyelvben máig élő szót: „Hát erre hol vetted a’ Pénzt, úgy é hogy *rajzoltad*? — Én nem *rajzoltam*, mert volt magamnak, hiszen adott az Atyám”,¹¹⁷ „*Rajzoltál* é akkor valamit Kikkel, és mit? — Nem *rajzoltam* Semmit is.”¹¹⁸

A *rajzol* helyenként egészen hosszú párbeszédben bukkan elő: „[Bíró:] Fejér Sára jól tud *rajzolni* és most is a Potsi Butsuba *el rajzolt* 30. v: 40 f[orin]tot, hallottad é ezen Szokat. — [Bokor Judit:] (...) a *rajzolásrul* Semmit Sem tudok. — [Bíró:] Mit teszs az a *rajolás*? mint hogy azt kérted ki *rajzolt*, tudnod kell hát? — [Bokor Judit:] Én tsak Cseplő Sárától hallottam hogy az Erszényt *rajzolták*, de hogy mit teszs az a szó *rajzolni* nem tudom. — [Cséplő Sára:] Ne hazudj már annyit Bokor Judit hiszem te *rajzoltad* az az loptad *el* Fejér Sárival, Csöreggel edjütt, a Potsi Butsuban a Templomban.”¹¹⁹

A *rajzol*-nak, mint látjuk, származékszavai is kerülnek (*rajolás*, *rajzolni*), találkozunk igekötős alakjával („*el rajzoltak*, az az loptak edgy türet [’feltekert vég vászon’] keszkenőt nem meszsze edgy Sidotul”,¹²⁰ és van főnévi származéka is, a *rajzó* ’(vásári) tolvaj’ („ha ketten czimboráskodnának, nem lenne a’ Bánától fogva eddig, olyan két *Rajzó* mint ők ketten”).¹²¹

A *rajzol* mellett a ’lop’ további — a zsványnyelvi szójegyzékekben nem szereplő — szinonimái is felbukkannak a bírósági iratokban, pl. a *nyal* („*Nyalék pozdorját* az annyit téssen (...) a Gyólts árulóknál lehetett lopni Gyóltsot, *Nyal-*

¹¹⁰ MNL HML XII-3/b., 15. doboz, e/7. iratcsomó.

¹¹¹ MNL HML XII-3/b., 15. doboz, e/3. iratcsomó.

¹¹² MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratcsomó.

¹¹³ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 25r oldal.

¹¹⁴ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 43r. oldal.

¹¹⁵ MNL NML IV. 13., 12. doboz, Fasc. XLV., 36/1777. iratcsomó.

¹¹⁶ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 68v oldal.

¹¹⁷ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 67v.

¹¹⁸ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 66v oldal.

¹¹⁹ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 111v oldal.

¹²⁰ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 121r oldal.

¹²¹ MNL HBML IV. A. 1018/f., 4. doboz, 19/1782. irat.

ni azt teszi *Lopni*”),¹²² *elcsavarít* („Én az egyikkel nézegettem a ’Sidónál keszkenőket, oldalt, hogy a ’Sidót azzalis distrahallyuk [’figyelmét elvonjuk], az egyik ki tsipte, a’ másik *el csavarította*”),¹²³ *kap* („Látál e’ hogy azon Bicsakosok¹²⁴ Vadkerti Vasárkor loptak volna? — Semit se sem *kaphattak* — Honnan tudod aszt hogy semit sem *kaptak*?”), „Valyd meg Loptatoke minden Vasarban? — Hol *kaptunk* valamit hol semit”¹²⁵), *csap* („Ezek felett Tokajban még mit *tsaptatok*?”),¹²⁶ „egy nadrágot Tóth Miska *Csapott* (...) Negyedikét nem láttam ki *csapta*”,¹²⁷ „Az Aszszonyok Szokták mondani, tsak *csapták*”¹²⁸).

A gyakran előforduló szavak közé tartozik a *cafrika* ’nem törvényes feleség, élettárs, szerető; kurva’ is: „nem maga beszéllette, hanem a’ *Czafkái* az az a’ Kurvái”,¹²⁹ „Tarczalon lakó egy szép leányt, a Rabló [ti. Rabló Pista] *Czafkáját*”,¹³⁰ „[Bokor Judit] a Csőreg *Czafkája*, Zsvány Nyelven, azaz Kurvája volt”,¹³¹ „De hiszem hijába is fásaszttyák magokat az Urak ezzel a *Czafkával*, mert ez Czágán [o: Czágány] Tanitványa lévén (...) mig a Hohér a Nyakába a kötelet nem veti addig nem vall”,¹³² „Ugy é Te Sári hogy ez a Judit Nagy *tzafka* — Kurva”.¹³³

A *cafrika* szinonimájaként van adatunk a *maca* és a *dorka* szóra is: „Szathmári Juli a ki Reszeginek *Maczája* (...) Kis Ersók, Az Úri *Maczája*”,¹³⁴ „Lentsés Kata, es Gálos Sára *Dorkákkal*, s Czinkos ágyasaival Egerben érkezett”, „Zsványos *Dorkák*, és ágyasok”.¹³⁵

A levéltári iratokban több olyan szó is kerül, amelyek nincsenek benne a zsványnyelvi szójegyzékekben, így azokhoz képest plusz adatként jelentkeznek. Az eddigiekben hoztam már példát a *dóka* ’december, egyféle bunda’, *kicsíp* ’kihúz’, *nyal*, *elcsavarít*, *kap*, *csap*, *maca* szavakra, de szintén nincs adatolva a glosszáriumokban az *elugrik* ’megszökik’ („Lármája miatt ottang Pesten is meg akarták fogni de *el ugrott*”,¹³⁶ „Jancsi *el Ugrott*, engem pedig meg fogtak”),¹³⁷ a

¹²² MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 35r oldal. (Ugyanez a szöveg megtalálható a 53v, a 76r–76v és a 135r–135v oldalon is.)

¹²³ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 41v oldal.

¹²⁴ *Bicskás* ’vásári zsebtolvaj’ (NAGY J. T. 2014: 129).

¹²⁵ MNL NML IV. 13., 12. doboz, Fasc. XLV., 36/1777. iratcsomó.

¹²⁶ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 27v. oldal.

¹²⁷ MNL NML IV. 13., 12. doboz, Fasc. XLV., 36/1777. iratcsomó, № 8.

¹²⁸ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 19v oldal.

¹²⁹ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 66v oldal.

¹³⁰ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 43r oldal.

¹³¹ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 119v oldal.

¹³² MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 126r oldal.

¹³³ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 114r oldal.

¹³⁴ MNL HBML HbF1 IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 32r oldal.

¹³⁵ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratcsomó.

¹³⁶ BFL IV. 1223. e., 13. doboz, 1552. iratcsomó.

¹³⁷ MNL HML XII-3/b., 16. doboz, C/1. iratcsomó.

megborít ’?elfog, letartóztat’ („hazudsz hogy Gyotsot loptál mert Czitz kártont akartál lopni, ’s *meg borítottak* bé vittek”),¹³⁸ a *cseperít* ’hazudik’ („Nem lehet itt *tseperitni*, halgass. id est hazudni”),¹³⁹ a *megcsicsóz* ’magáévá tesz, megbasz’, *csicsózás* ’közösülés’ („Ugyan ezen alkalmatossággal Bokor Judit tagadván a maga Paráznságát, azt tanálta mondani, hogy ötet nem *tsitsozták meg*; hanem a többeket. NB. Ezen Szó pedig *tsitsozás* a Zsivány Nyelven a mint Cséplő Sára mondja, a Czagány Nyelven Paráznságot jelent”).¹⁴⁰

8.2. A vallomásokban előforduló zshiványnyelvi szavakat a kihallgatást vezető személyek bizonyára megmagyarázandónak ítélték, ezért születtek az afféle bejegyzések — ilyenekre is volt már több példa a korábbi idézetekben —, amelyekben a zshiványszó mellett ott áll az értelmezése is: „Jó kis Leány ez tud *rajzolni* az az lopni”.¹⁴¹ Szintén megtalálható a zshiványszó magyarázata a következő szövegrészletben: „Mikor a Tedejen tavaj meg fogtak bennünket akkor Reszegi Fejér Sári Bokor Júdith ott együtt lévén, Reszegi mondotta Fejér Sárinak, *Jó víz volt most mert rajzolt Fejér Sári Jól rajzolni*, annyit tészen mint pénzt lopni. de többet nem tudok”.¹⁴²

A nyelvi szavainak értelmezése időnként egyféle metanyelvi magyarázatok formájában is feltűnik: „a’ Rásárt [ɔ: Vásárt] *Kuksi* az embert *bakk* az arany pénzt *gagyi* neven hívjak”.¹⁴³ Néha egész kis „szószedetek” születtek a jelentések megadásából: „A’ Gyólcso *Putzinak*, a pénzt *Leves[ne]k*, a’ mentet *Palinak*, a’ nadrágot *fel húzó*, a’ csizmat *fel rántonak*, a’ Sebbe valo órat *tsengetjűnek*, a’ szűrt, gubát *fel vevó* a’ süvveget, kalapot *fel tevőnek* hijják”.¹⁴⁴

Abban az esetben, ha a kihallgatást vezető nem ismerte egy-egy szó jelentését, rá is kérdezhetett arra: „Mit értenek azon szón *Kuksi*. — Vásár”, vagy „Tudode azt mit tesz *kaptualni* — Nem tudom.”¹⁴⁵ Az afféle kérdések persze a vádlottak zshiványnyelvismerete (és rejtetten zshivány voltak) kipuhatolásának eszközei is lehettek.

8.3. Mint néhány példában már láthattuk (fentebb a 8.2. pontban vagy a 163. lapon olvasható hosszabb idézetben), az argószavak egy-két esetben előfordulnak zshiványnyelvi mondatokba foglalva is, a magukban álló zshiványszavakon túl viszont szinte nem találkozunk több szóból álló lexikai egységekkel, a fogalmak szó szerkezettel való megnevezésével (az egyetlen *jó víz* ’sokaság a vá-

¹³⁸ MNL HBML HbFI IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 121v oldal.

¹³⁹ MNL HBML HbFI IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 110v oldal.

¹⁴⁰ MNL HBML HbFI IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 110v oldal.

¹⁴¹ MNL HBML HbFI IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 35v oldal.

¹⁴² MNL HBML HbFI IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 35r oldal.

¹⁴³ MNL HBML HbFI IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 20r oldal.

¹⁴⁴ MNL HBML HbFI IV. A. 505/e., 16. doboz, № 14., 19v oldal.

¹⁴⁵ MNL NML IV. 13., 12. doboz, Fasc. XLV., 36/1777. iratcsomó.

sárban' kivételével).¹⁴⁶ Ugyanez igaz az állandósult szókapcsolatokra, frazémákra is. Ezt — ismerve a „gyűjtés” körülményeit, azaz hogy az igazságszolgáltatás ügymenete során jegyezték fel a nyelvinyelvi fordulatokat — részben természetesnek tekinthetjük, másrészt viszont felettébb furesállhatjuk is, hiszen olyan nyelvváltozatot — különösen, ha intenzív beszédkapcsolatban lévő bűnözői csoportok argójáról van szó — nemigen lehet elképzelni, amelyben ne fordulnának elő szólásmondások, különböző állandósult kifejezések. Hogy a 18. századi zsványok is használtak frazémákat, ezt mindössze egy szóláshasonlaltal tudom példázni: „meg mondotta hogy olyan sokat ne beszéllyek, mert *úgy széj-jel tép mint a varjú a Csirkét*”.¹⁴⁷

9. A vallomásokban előforduló szavakon felbuzdulva egynémely 18. század végi bíró, jegyző úgy gondolta, hogy külön kis szójegyzéket állít össze. Ennek a döntésnek eredményeképpen születtek meg zsványnyelvi szójegyzékeink, a Miskolci, az Egri és a Böszörményi szójegyzékek (vö. KIS 2021b: 129). Ezek elkészüléséről (vö. KIS 2021b: 136–137) nincsenek feljegyzések, annyit tudunk biztosan, hogy az elfogott vásári tolvajok kikérdezésével gyűjtötték össze az adatokat, az összeállított szójegyzéket pedig a zsványoktól visszakérdezve ellenőrizték is, mint ezt a következő bejegyzés mutatja: „El olvastatván előtte a' *'Sivány* Tolvajoknak ~~neveik~~ nyelvek, azokat azon módon, a' mint irva vagyon elmagyarázta.”¹⁴⁸

A megszületett szójegyzékekről másolatok készültek, ezeket egyéb iratokkal együtt megküldték az adott és a kapcsolódó ügyekben érintett más bíróságoknak, ahol ezek a glosszárriumok kiegészülhettek néhány újabb szóval, esetleg kisebb-nagyobb módosításokat, javításokat hajtottak végre rajtuk. (Erről lásd KIS 2021b: 137, 31. láb.) Egy Miskolcon kelt levélből arról is tudunk, hogy még az is felvetődött, hogy a különböző gyűjtéseket egy nagyobb szótárra kapcsolják össze. Ezt az ötletet Almásy József fogalmazta meg 1775. december 6-án Miskolcra küldött levelében ezt írván Vécsey László egri püspöki fiskálisnak: „az adnectalt Vocabulat [¹mellékelt szójegyzéket¹] kedvesen veszük, melyet ha együve Kapcsolunk az nálunk le irot Szavakkal, majd közel egy Nyelv telik belüle ezel.”¹⁴⁹

A levélben említett „az nálunk le irot Szavak” nem más, mint az első magyar tolvajnyelvi glosszárrium, az 1775. május 9-i dátummal ellátott Miskolci szójegyzék, amelyet hamarosan további zsványnyelvi glosszárriumok is követtek. Ezeknek és a levéltári iratokban talált további adatoknak az együttes, monografikus feldolgozása fog teljes képet adni a 18. századi zsványnyelvről.

¹⁴⁶ Ilyenekből a 18. századi zsványnyelvi szójegyzékekben is nagyon kevés fordul elő, például *nincs víz, kis víz* 'kevés ember a vásárban', *nagy víz* 'sokaság a vásárban', *puffra iszik* 'hitelben iszik', *sok gyertya ég utána* 'sokan keresik'.

¹⁴⁷ MNL HBML HbFI IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 37r oldal.

¹⁴⁸ MNL HBML HbFI IV. A. 505/e., 25. doboz, № 2., 67r oldal.

¹⁴⁹ MNL HML XII-3/b., 15. doboz, e/1. csomó.

Rövidítések

BFL = Budapest Főváros Levéltára

IAGNS = Историчјски архив града Новог Сада [Újvidék Város Történelmi Levéltára]

MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

MNL HBML HbFl = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Hajdúböszörményi Fióklevéltára

MNL HML = Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára

MNL NML = Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNL SzSzBML = Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár

Irodalom

BÁRCZI GÉZA 1932. *A „pesti nyelv”*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 29. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

BONDESON, ULLA 2002. Az argó ismerete mint a bűnözői közösségbe való beilleszkedés mutatója. In: VÁRNAI JUDIT SZILVIA–KIS TAMÁS szerk., *A szleng kutatás 111 éve*. Szleng kutatás 4. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 159–196.

DRAKE, GLENDON FRANK 2002. A szleng társas szerepe. In: VÁRNAI JUDIT SZILVIA–KIS TAMÁS szerk., *A szleng kutatás 111 éve*. Szleng kutatás 4. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 293–302.

HALLIDAY, MICHAEL A. K. 2002. Ellennyelvek. In: VÁRNAI JUDIT SZILVIA–KIS TAMÁS szerk., *A szleng kutatás 111 éve*. Szleng kutatás 4. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 255–276.

HOFFMANN, OTTÓ–KIS, TAMÁS 2009. Wörterverzeichnis der Diebessprache aus Pinkafeld (Ungarn). In: EFING, CHRISTIAN–LESCHBER, CORINNA szerk., *Geheimssprachen in Mittel- und Südosteuropa*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, Peter Lang. 103–126.

IMPLOM JÓZSEF 1957. Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv* 53: 270–272.

KIS TAMÁS 1997. Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In: KIS TAMÁS szerk., *A szleng kutatás útjai és lehetőségei*. Szleng kutatás 1. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 237–296.

KIS TAMÁS 2001. Német tolvajnyelvi szójegyzék a 18. századból. *Folia Uralica Debreceniensis* 8: 251–262.

KIS TAMÁS 2020a. Két újabb 18. századi zsványnyelvi szójegyzék Egerből. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica* 24/1: 274–286.

KIS TAMÁS 2020b. Böszörményi zsványnyelvi szójegyzékek. *Magyar Nyelvjárások* 58: 193–226.

- KIS TAMÁS 2021a. Adalékok a 18. századi zsványok neveihez. In: SEBESTYÉN ZSOLT–MINYA KÁROLY szerk., *Emlékkönyv Mizser Lajos tiszteletére*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet. 46–52.
- KIS TAMÁS 2021b. A III. Egri szójegyzék és a 18. századi magyar zsványnyelvi gloszszáriumok kapcsolatai. *Magyar Nyelvjárások* 59: 127–146.
- KOVÁCS ÁKOS–SZTRÉS ERZSÉBET 1994. *Az orosz tolvajvilág és művészete*. Budapest, Pesti Szalon.
- LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, JIŘINA VAN 2002. A vándorló, illetve elzárt peremcsoportok nyelvi közösségvállalásának kérdéséről. In: VÁRNAI JUDIT SZILVIA–KIS TAMÁS szerk., *A szlengkutató 111 éve*. Szlengkutató 4. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 335–360.
- MKatLex. = DIÓS ISTVÁN főszerk., *Magyar katolikus lexikon. 1–17*. Budapest, Szent István Társulat, 1993–2014.
- NAGY JANKA TEODÓRA 2014. „Ítéltetett Makó város bírása és tanácsa által...” Normakövetés és normaszegés Makó népi jogéletében (1781–1821). *Urbs. Magyar Város-történelmi Évkönyv* 9. Budapest. 123–139.
- NAGY SÁNDOR 1990. A hajdúkerületi törvényszék büntetés-kiszabási gyakorlata lopás miatt indított bűnögyekben 1757–1850. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve* 7: 67–115.
- NAGY SÁNDOR 1997. Kínvallatás a hajdúvárosok és a hajdúkerületi törvényszék előtt indított bűnögyekben. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* 24: 25–56.
- SZILÁGYI ÁKOS 1989: Orosz alvilág a Szovjetunióban. (A „blatnoj” természetrajzához). In: KOVÁCS ÁKOS–SZTRÉS ERZSÉBET, *Tetovált Sztálin. (Szovjet elitéltek tetoválásai és karikatúrái)*. Szeged. 209–235.

Outlaws and Outlaw Language in Criminal Records

Using quotes from sources dated between 1775 and 1782, in my paper I discuss those issues that may be revealed about market thieves of the time and their language by archival documents consulted as “byproducts” while looking for glossaries of outlaw language from the 18th century.

Keywords: outlaw language, cant, market thieves, linguistic record, glossary, Eger, Bősörmény

Kis Tamás
 ORCID: 0000-0002-9500-7525
 Debreceni Egyetem
 kis.tamas@arts.unideb.hu